

Срђан М. Першић*
Београд

ОДЛАЗАК МОДЕРНЕ ЕПОХЕ – ИЗМЕЂУ КРАЈА ИСТОРИЈЕ И СТРАХА ОД БУДУЋНОСТИ

Сажетак

Аутор у раду сагледава значење смене модерне парадигме и наступ нове епохе из другачијег теоријског угла него што је доминантан приступ у савременој политичкој теорији. Први део рада говори о парадигматичном схватању времена и смени историјских епоха. У другом делу се истражују значења модерности кроз настанак модерних политичких идеологија/парадигми. Двадесети век је по питању модерности имао три кључна идеолошка одговора (либерализам, марксизам и фашизам) која су се међусобно борила за победу. Све три идеологије су имале свој пут модерности, своје верзије краја историје као завршетка процеса модернизације. Прелазак из модерне у постмодерну се остварује само у либералном дискурсу. У трећем делу рада разматра се карактер краја историје из угла савремене емпирије.

Кључне речи: модерна, постмодерна, парадигма, време, епоха, идеологија, крај историје, политика, либерализам, будућност.

СМЕНА ИСТОРИЈСКИХ ПАРАДИГМИ

Раније су многи теоретичари били склони да индивидуализују историјски процес везујући га за деловање разних актера, било друштвених група (класе, елите, итд.), било историјских личности.

---

* Доктор политичких наука

Међутим, до краја 20. века углавном је прихваћено становиште да се у повесном развоју западне цивилизације учечавају три теоретске епохе, „парадигме времена“, које на исти начин, суштински, *из духа самог времена*, условљавају и одређују историјски развој. То су епохе Антике, хришћанства и Новог доба (модерне). Многи теоретичари данас истичу да живимо у времену преласка у нову историјску парадигму, постмодерну. Руски теоретичар Александар Дугин сматра да смо управо у времену „фазног прелаза“ из модерне у постмодерну епоху, тј. на сцени је „слом парадигми“ који се може упоредити са оним који се догодио на прелазу у Нови век (модерну).¹⁾ Британски социолог Ентони Гиденс (Anthony Giddens) говори о „дисконтинуитету историје“, означавајући овим појмом не само прелазак из једне у другу парадигму, него и преображај свих животних облика у новој епохи. Он посебно истиче „дисконтинуитет модерности“ којом су уклоњени сви традиционални типови друштвеног поретка и његови животни облици.²⁾ Што се тиче савремености, Гиденс сматра да се свет налази између модерне и постмодерне, тј. у фази „радикализоване модерности“, али да се већ сада могу идентификовати основне црте постмодерног поретка. Слично пише и филозоф Жуњић који постмодерну такође види у настајању. Он европску повест такође дели на епохе Антике, хришћанства и модерне.³⁾ Руски филозоф Михаил Епштајн (Михаил Эпштейн) говори о постмодерни као четвртој великој епохи у историји западног човечанства. Она је увелико у наступу тако да се њен први период већ и завршио. У питању је, како наводи Епштајн, период постмодернизма који, као прва фаза постмодерне, израста из модернизма, последњег периода модерне епохе.⁴⁾

Још много пре дискурса о смени модерности новом парадигмом времена – постмодерном, то учечава руски филозоф Николај Берђајев (Николай Бердяев). Он у делу *Ново Средњовековје* каже:

„У историји, као и у природи, постоји ритам, ритмичка смена епоха и периода, смена типова културе, плиме и осеке, успони и падови. Ритмичност и периодичност су својствени сваком животно. Прича се о органским и критичним епохама, о епохама ноћним

1) Александр Дугин, *Постфилозофија. Три парадигме в истории мысли*, Евразийское движение, Москва, 2008, стр. 16–17. и 31.

2) Ентони Гиденс, *Последице модерности*, Филип Вишњић, Београд, 1998, стр. 15–16.

3) Слободан Жуњић, *Модерност и филозофија*, Плато, Београд, 2009, стр. 39–85.

4) Михаил Епштајн, *После будућности: судбина постмодерне*, Draslar partner, Београд, 2010, стр. 22.

и дневним, сакралним и секуларним. Суђено нам је да живимо у историјском времену смене епоха. Стари свет нове историје (а он је у ствари, иако себе по старој навици назива ‘нови’, остарио и изнемогао) умире и трули, и рађа се још непознат нови свет⁵⁾

Што се тиче савремених теоретичара, на које се ми ослањамо у овом раду, већина историју посматра парадигматично. Најизражајнији у таквом прадигматичном сагледавању времена, философије и политике је Дугин. Он наставља теоретизацију Томаса Куна (Thomas Kuhn) који је међу првима у савременој философији отворио појам парадигме, кроз теоретизацију смене научних парадигми. За Дугина парадигма је општа, *животворна матрица*, која порађа све друге системе: културне, философске, политичке.⁶⁾ Дугин полази од Мишела Фукоа (Michale Fuко). Наиме, парадигматично сагледавање времена и промена за Фукоа је одређено појмом *episteme*. Милисављевић наводи да Фукоове *epistemeai* „управљају производњом знања у одређеном историјском периоду тако што конституишу предметна подручја и одређују значења језичких термина“.⁷⁾ Сара Милс (Sara Mills) наводи да Фукоова *episteme* „није скуп свега што се може знати унутар епохе него је то сложени скуп односа између знања које се производи у одређеној епохи и правила којима је ново знање генерисано. У оквиру одређене епохе можемо видети сличности у начину на који те нарочите науке делују на концептуалном и теоретском нивоу, упркос томе што се дотичу различитих предмета.“⁸⁾

Оно што се уочава у свим дискурсима о промени парадигме јесте то да се могу приметити одређене правилности. Тако Милисављевић каже да се променом парадигме „сугерише да се феномен који се проглашава за ‘нову парадигму’ значи темељну промену у досадашњем начину мишљења или деловања, и да је та радикална иновација свеобухватна: ‘промена парадигме’ увек има ‘холистич-

5) Николай Бердяев, *Новое средневековье. Размышление о судьбе России и Европы*, впервые в 1923. Воспроизводится по изданию 1994. http://www.krotov.info/library/02_b/berdyayev/1924_21.html или на <http://tululu.org/read54383/> (приступљено: јануар 2014.)

6) О Куновом и Дугиновом схватању промене парадигми више ћемо говорити у посебном истраживању где Дугин смену епохе модерне и наступ нове парадигме посматра кроз „исцрпљеност“ модерних категорија, а тиме и кроз њихову негацију.

7) Владимир Милисављевић, „‘Промена парадигме’ у историји науке и у историји филозофије“, у *Наука и настава на универзитету – филозофске и природно-математичке науке*, зборник радова са научног скупа, Филозофски факултет, Универзитет у Источном Сарајеву, Пале, 2009, стр. 181.

8) Сара Милс, „Дискурс“, *Златна греда*, бр. јан-феб. 2009, Нови Сад, стр. 88.

ки' карактер".⁹⁾ У прилог томе, Ђорђе Стојановић, у својој студији о наступу постмодернизма, наводи да „елементарни предуслови и кључне праксе политике модерног света су нагржени технолошким, организационим, друштвеним и, изнад свега, културним променама у смислу дисконтинуитета, инконгруенције, дисонанце, фрагментације и дисензуса".¹⁰⁾ Берђајев је, ослушкујући крај модерне кроз стихове песника Тјутчева о смени дана и ноћи, говорио да су „духовни почечи досадашње историје искориштени у потпуности, њене духовне снаге су исцрпљене".¹¹⁾ С тим у вези, можемо рећи да нова епоха или историјска парадигма настаје онда када идентитети претходне епохе (социјални, политички и индивидуални) изгубе интерпретативну вредност и уверљивост.

Наравно, ради разумевања епоха неопходно је извршити уопштавање главних тенденција развоја историје и апстраховање мноштва појединачних токова. Исто, смена парадигми се не одвија тренутно, већ обухвата широк историјски период и одвија се постепено, неприметно. За Гиденса тај прелазак у нову епоху, тј. дисконтинуитет, садржи обележја као што су брзина и ширина промена и природа институција нове епохе.¹²⁾ Тако, модерна је готово четири века револуционарно вршила ослобађање индивидуе, разарање премодерних, традиционалних, верских и политичких форми, док је, истовремено, премодерна настојала томе да се супростави, „избијајући кроз рационални програм модерне, као трава кроз асфалт".¹³⁾ Нешто слично је и данас, на прелазу из модерне у постмодерну епоху, с тим што постмодерна своју револуционарност исказује нешто специфичније од модерне, али ништа мање ненасилно.

Но, пре него што кажемо о значењу одлазеће парадигме времена, модерне, осврнимо се на Хегелову философију историје. Наиме, слом или промена парадигми, како примећује Милисављевић, „најчешће није праћен свешћу о томе да овај израз потиче из под-

9) Владимир Милисављевић, „Промена парадигме' у историји науке и у историји филозофије", стр. 173.

10) Ђорђе Стојановић, „Трактат о постмодернизму, друштву и политици: Quasetsuque ab X dicta essent, commentitia esse", *Српска политичка мисао*, Инститит за политичке студије, Београд, бр.03/2013, стр. 14.

11) Николай Бердяев, *Новое средневековье*, исто.

12) Ентони Гиденс, *Последице модерности*, стр. 17.

13) Александр Дугин, *Геополитика постмодерна. Времена новых империй. Очерки геополитики XXI века*, Амфора, Санкт-Петербург, 2007. стр. 25.

ручја филозофије и историје науке¹⁴), тако да ми у нашем истраживању и полазимо од Хегелове филозофије повести.

Хегел је био међу првима који је историјско кретање схватао парадигматично.¹⁵ Он је светску повест извео из историје филозофије, која представља средиште повесног развоја човека. У филозофији се дух развија до своје највише, апсолутне форме, а светска историја је „развој свести, духа о његовој слободи и остварењу, што га је произвела таква свест“. Светска историја је, дакле, „поступност, низ даљих одређења слободе“, а облик у коме се реализује потпуно „остварење духа у битку“ је држава.¹⁶ Хегел практично говори да се слобода није могла постићи одмах на почетку реализације духа, тј. у деспотском Оријенту, јер је само један био слободан, нити у грчко-римском свету, где је неколицина била слободна. Слобода се остварује на крају реализације духа и историје, а то је, по Хегелу, у модерној грађанској држави хришћанско-германског света, тј. модерног Запада. У својој историји филозофије Хегел развој духа слично дели на три епохе: античка, хришћанска (од Христа до реформације) и, последња, модерна (од Декарта до немачке класичне филозофије).

Суштина Хегеловог схватања историје је та да је могуће остварити људску слободу (временски, историјски пут духа), што значи да постоји и *крај историје*. Тај крај је Хегел видео, дакле, у последњој епохи европске историје, у модерни, а он је убрзан Француском револуцијом, као „светско-историјским“ догађајем. За Хегела су Француском револуцијом, али, можемо додати и каснијим револуцијама 1830, 1848. и 1870, откривани и ширени принципи слободе и једнакости, као основних супстанција духа. Ови принципи су постали темељ грађанске државе у модерни.¹⁷

14) Владимир Милисављевић, „Промена парадигме‘ у историји науке и у историји филозофије“, стр. 173.

15) Пре Хегела, Имануел Кант (I. Kant) је говорио о општој, светској историји, али није је посматрао парадигматично. Историја је за Канта ток људског прогреса ка остварењу слободе. Реализација људске слободе је и крај друштвеног прогреса, крај историје. – Кант, „Идеја опште историје ка остварењу светског грађанског поретка“, *Um и слобода*, Велика едиција идеја, Београд, 1974.

16) Хегел, *Филозофија повијести*, Бардфин, фототипско издање, Београд, 2006, стр.72.

17) Хегел, *Филозофија повијести*, стр. 396–407. Хегел, говорећи о грађанском, није наравно теоретичар либерализма. Придавајући значај држави, као једином облику реализације духа и јединој моћи која може да регулише антагонизме грађанског друштва, да руководи страстима и интересима људи, Хегел се поставио наспрам либерала (Хегел, *Филозофија повијести*, стр. 51–63). И сама Хегелова концепција апсолутног духа и филозофије су стране либерализму. Посебно су то истицали либерали 20. века, од Попера па даље, сматрајући да је Хегел, са холистичким схватањем државе, утемелио

ЗНАЧЕЊА МОДЕРНЕ ЕПОХЕ: ПОЛИТИЧКЕ ПАРАДИГМЕ

значај Француске револуције је толико познат да га не треба понављати, но, истичемо Валерштајново (Immanuel Wallerstein) апострофирање да је Револуција омогућила, по први пут, прихватање идеје да су „промена, новина, трансформација, чак и револуција, ‘нормалне’ појаве на политичкој арени“.¹⁸⁾ Француска револуција је „трансформисала менталитет и успоставила ‘модерност’ као *Weltanschauung* модерног света“¹⁹⁾. Откривање Француском револуцијом модерности²⁰⁾ и прогреса, као новог погледа на свет, откривање принципа слободе и једнакости и њихов наступ у модерни, можемо посматрати кроз значење идентитета рационализма, критицизма, науке и технологије, индивидуализма, наспрам значења верских догми, каста, сталежа, тј. идентитета премодерног, традиционалног друштва. Модерна је „спој посебне друштвене стварности и посебног погледа на свет, која је заменила, чак сахранила, оно што означавамо као *Ancien Regime*“ – истиче Валерштајн.²¹⁾ Идеје модерности су формиране у философији просветитељства која крајем 17. века почиње да замењује религију. Тако Стојановић истиче да „тек са француским просветитељством, крајем седамнаестог и током осамнаестог века, долази до коначног раскида са ‘носталгичним’ погледом уназад и пласирања веровања у ничим ограничено увећање демистификованог и десакрализованог знања и на њему заснованог напретка, то јест до репозиционирања рационалних потенцијала са искључиве усмерености на овладавање природом и на контролу друштвеног, моралног и политичког бољитка“.²²⁾

Дакле, човек у модерни постаје „мера свих ствари“, те, како наглашава Дугин, модерност можемо означити и као „ослобађање човека од свега оног што је догматски претендовало на улогу њего-

---

тоталитаризам. Видети: Карл Попер, *Отворено друштво и његови непријатељи*, БИГЗ, Београд, 1993, стр. 45.

18) Имануел Валерштајн, *После либерализма*, Службени гласник, Београд, 2005, стр. 66

19) Имануел Валерштајн, *После либерализма*, стр. 198

20) Етимолошки посматрано реч *модерно* потиче од речи *modo* (сада, садашње, ново), што је супротно од речи старо, раније (*antiquus*).

21) Етимолошки посматрано реч *модерно* потиче од речи *modo* (сада, садашње, ново), што је супротно од речи старо, раније (*antiquus*).

22) Ђорђе Стојановић, „Трактат о постмодернизму, друштву и политици: Quasemuque ab X dicta essent, commentitia esse“, стр. 23–24.

ве колективне идентификације.²³⁾ Модерност, према Стојановићу, „креће од природног раскидајући са надприродним;... елеминише традицију, оминозност и мистицизам; подразумева људску аутономију... потенцира појединца као јединицу реалности и вредности, као и неприкосновеност индивидуалног мишљења...“²⁴⁾

Видимо да је суштински део модерности прогрес. То посебно наглашава Берђајев. Он у делу *Смисао историје* каже да је „идеја прогреса централна у метафизици историје. Од краја 18. века и целог 19. века, она игра одлучујућу улогу у концепцији европске цивилизације... Идеја прогреса не може се мешати, са идејом о еволуцији. Идеја прогреса подразумева циљ историјског процеса и откривање његовог значења у зависности од тог крајњег циља.“²⁵⁾ Дакле, прогрес као стално напредовање, као стална тежња ка новом, је тај нови поглед на свет, та модерност.

Ретроспективно посматрано „дух модерности“ подразумева: усмереност ка будућности, вера у прогрес и стално напредовање, тежња ка новом, поверење у разум, трагање за исправном методом и извесношћу, право критике...²⁶⁾

Но, многи су се питали како се треба носити са нормалношћу промене и прогреса на друштвеном и политичком плану? Различити одговори на питање промене и прогреса формирали су идеологије, доктрине, тј. политичке парадигме модерне епохе. Идеологија је одговор на тај нови поглед на свет који зовемо модерна.²⁷⁾ У модерни учавамо неколико суштинских политичких парадигми, идеологија, које су се сучељавале у наметању свог одговора на питања промене, прогреса и модерности.

Као прво, либерализам је право значење модерне епохе, јер је у потпуности и доследно одбацивао суштину премодерног, традиционалног друштва. Либерализам је, са својим енглеским, шкотским и велшким филозофима 17. и 18. века, успоставио нихилизам као битно одређење европске модерне. У њиховим радовима први пут у историји човекове мисли се појављује индивидуа, као

---

23) Александр Дугин, *Постфилософия*, стр. 232.

24) Ђорђе Стојановић, „Трактат о постмодернизму, друштву и политици: Quasemuque ab X dicta essent, commentitia esse“, стр. 25.

25) Николай Бердяев, *Смысл истории (Опыт философии человеческой судьбы)*, Париз: Умса-press, 1969, стр. 222.

26) Слободан Жуњић, *Модерност и филозофија*, стр. 166–189.

27) Имануел Валерштајн, *После либерализма*, стр. 67.

апсолутна категорија која живи и делује ради задовољавања личних, егоистичних потреба, не ради, како су писали, апстрактних, колективних идентитета. На основу тога су либерали изградили представу о друштву, политичком и економском устројству државе и дефинисали сталну потребу за модерношћу и промени. Валерштајн наглашава да је либерална идеологија „била веровање да је, да би историја пратила свој природан ток, било нужно ангажовати се у свесном, сталном интелектуалном реформизму, уз пуну свест да је време универзални пријатељ, који ће донети срећу за већи број људи.“²⁸⁾ Дакле, либерализам можемо назвати „ортодоксијом модерне“, јер у односу на конкурентне идеологије, најбоље изражава одбацивање премодерних идентитета.²⁹⁾

Средином 19. века настаје још један облик модерне, социјализам (марксизам). Он је на почетку био, ради борбе са традицијом, заједно уз либерализам. То се види по нихилизму, у коме су социјалисти били упорнији од либерала. Но, касније су се противречности изостриле и они су постали конкурентни модерни пројекти.³⁰⁾ Као што знамо Маркс није изградио свој систем историје, већ, пружевши мисао од Хегела, о историјском току као реализацији слободе, развио је своје схватање улоге модерне епохе, и то је посматрао више економски. Тако, средства за рад се мењају док се људска друштва развијају, поступно, еволуцијски, од сакупљачких заједница до модерног, индустријског друштва. Међутим, Маркс је сматрао да грађанска држава није форма реализације слободе, јер су и у њој неколицина слободни, тј. слободна је само буржоаска класа, као власник средстава за производњу. Марксов *крај историје* и потпуно остварење слободе је у развлашћењу буржоаске класе у власништву над средствима за производњу.

Поред либерализма и марксизма, фашизам и њему сличне парадигме се јављају као трећи облик изражавања модерне. О фашизму и нацизму као верзијама модерне је посебно писао Дугин.³¹⁾ Фашистичке доктрине постављају државу, империју (*Reich*) или расу у контексту премодерних идентитета (митова) заоденутих

28) Имануел Валерштајн, *После либерализма*, стр. 68.

29) Александр Дугин, *Постфилософия*, стр.138.

30) Све до револуције 1848. либерали и социјалисти су били у заједничким редовима, да би се од тада социјалистички покрет почео да организује око марксистичких идеја (пролетерске револуције). – Имануел Валерштајн, *После либерализма*, стр. 76.

31) Између осталог видети и: Александр Дугин, *Геополитика постмодерна. Времена нових империј. Очерки геополитики XXI века*, Амфора, Санкт-Петербург, 2007.

у омотач модерне. Фашистичка модернизација је, наводи Дугин, практична (модерна) реализација коначног повратка националном или расном миту.³²⁾

Наравно, поред ове три идеологије (либерализма, марксизма и фашизма) класични конзервативизам је, као политичка идеологија модерне, била први одговор на питања модерности. Конзервативци су се изражавали кроз рестаурацију и монархизам у 19. веку, кроз додељивање важности и субјекта традиционалним групама (породица, црква, итд.), кроз истицање разумске несавршености човека. Но, до краја 19. века били су поражени. Без обзира на радове, истраживања и отпоре многих конзервативних мислилаца и група! Наиме, како истиче Валерштајн, конзервативизам је прихватио важност промене, прогреса, додуше на постепен и спор начин, али ипак прихватио! Тиме је, дакле, прихватио либералне поставке о нужности промене те је то било довољно да буде савладан. Конзервативизам је постао либералан.³³⁾

Према томе, у 20. веку питања модерности су имала три кључна идеолошка одговора (либерализам, марксизам и фашизам) која су се међусобно борила за победу. Све три идеологије су имале свој пут модерности, своје верзије *краја историје* као завршетка процеса модернизације. Међутим, историја 20. века нам показује да је на крају, као победничка, остала само једна идеологија. Фашизам је први доживео пораз, план модернизације ради архаизације је поражен. Исто тако, марксистичка визија *краја историје*, као наступа комунизма, је такође доживела колапс.³⁴⁾ Остао је либерализам, као победник, као наслеђе целокупне модерне.

КРАЈ ИСТОРИЈЕ И НАСТУП НОВЕ ЕПОХЕ: СТРАХОВАЊЕ ОД БУДУЋНОСТИ

Теоретски, Хегелова парадигматична философија историје је могла да доведе једну од ове три идеологије до *краја историје*, тј. до наступа постмодерне епохе. Но, прелазак из модерне у постмо-

32) Александар Дугин, *Геополитика постмодерна*, стр. 39–40.

33) Имануел Валерштајн, *После либерализма*, стр. 77–78.

34) Многи либерали 20. века су ове две идеологије и поистовећивали. Тако Хајек (Friedrich Hayek), Арон (Raymond Aron), Попер (Karl Popper) сматрају да комунизам и фашизам имају исте корене, да се ради о есхатолошким верзијама традиције која апсолутизује онтологију будућности, да нацизам своју праксу вуче из социјализма, итд. Видети нпр: Фридрих Хајек, *Пут у ропство*, Global Book, Н. Сад, 1997.

дерну се остварује само у либералном дискурсу. Тако је Френсис Фукујама у праву када говори о *крају историје* као о победи западног капитализма и либералне демократије. Наравно, Фукујама не говори само о *крају историје* као о великој победи либерала, него он сматра да се коначно испунила улога историје у трагању за најбољим начином организовања човека и друштва, наводећи да је „крајња тачка идеолошке еволуције човечанства и универзализације западна либерална демократија, као коначни облик људске власти“.³⁵⁾ *Крај историје* по Фукујама означава да је западна, капиталистичка, либерална демократија дефинитивно дала одговоре на питања слободе, правде, једнакости, нормативног субјекта човечанства, итд. Нема више потребе за идеолошким сучељавањима. Све историјске противречности су завршене, друштво улази у векове досаде и пуког протока времена, у „постисторијско време у коме неће бити ни уметности ни философије“.³⁶⁾

Дакле, Фукујама је у једном делу у праву, јер је либерализам остао сам са собом. Други одговори на питања модерности су поражени, и главна ознака преласка модерне и индустријског друштва у постмодерну, у информационо друштво је либерализам. Да ли је познат неки други облик постиндустријског, информационог друштва осим либералног? Одговор је јасан. Није познат.

Међутим, шта се дешава ако *крај историје* не посматрамо само као крај такмичења модерних идеологија по питањима модерности? Ако га не посматрамо само кроз победу либерализма? Односно, да ли *крај историје* означава истовремено и почетак вечног и универзалног живота либерализма у коме ће владати царство слободе и једнакости? Да ли је Фукујама донео тачан закључак са становишта ових питања? У одговору на ова питања видећемо да је Фукујама, ипак, преурањено прогласио крај историје. Наиме, неки критичари Фукујама сматрају да емпиријски суд који описује постојеће стање света доводи у питање трајање царства слободе, једнакости и мира, трајање либерализма, тј. сам *крај историје*. Фукујама на те критике одговара да његов израз не говори о ономе што *јесте* већ о ономе шта *треба* да буде, тј. ради се о норматив-

35) Frensis Fukuyama, „The End of History“, *The National Interest*, Summer 1989, <http://www.kropfpolisci.com/exceptionalism.fukuyama.pdf> Касније, 1992. године Фукујама објављује књигу *The End of History and the Last Man*, The Free Press, New York. Српско издање: Френсис Фукујама, *Крај историје и последњи човек*, ЦИД, Подгорица, 1997.

36) Frensis Fukuyama, „The End of History“.

ном ставу.³⁷⁾ Но, он је овде у контрадикцији, јер целокупно извођење његовог одређења *краја историје* је имало емпиријску потврду у победи либерализма. Када се питање постави мало другачије, као што смо рекли, да ли ће либерализам и стварно представљати вечно царство слободе, једнакости и мира, тј. да ли је он то већ сада, Фукујама одбацује тренутну емпирију. Међутим, знамо да нормативни суд зависи од емпиријског сагледавања реалности.

Дакле, емпирија нове, наступајуће епохе после модерне демантује Фукујама и либерале. Емпирија је неумољива. Она нам говори да је глобални свет, после „краја“ модерне, ушао у стање дубоке политичке и економске кризе, све већег насиља, ратова, тероризма, *ратова против тероризма*, превентивних и *хуманитарних ратова*, војних интервенција, економских и политичких санкција. Ови ратови, које покрећу САД и Запад, попримају карактер давних премодерних ратова, јер се непријатељ означава појмом зла! Дакле, према тако означеном непријатељу, или према Другом, све је дозвољено. Непријатељ је виђен као нечовек. Данашњи ратови, вођени као хуманитарни или против тероризма, имају такву димензију да се воде на страни „човечанства“. С тим у вези, према непријатељу је дозвољено све. Примери су Ирак, Авганистан, Југославија, Либија, Сирија, Латинска Америка,... Тај карактер глобалног насиља посебно примећују и анализирају Негри и Харт (Michael Hardt/ Antonio Negri) у делу *Мноштво*.³⁸⁾ Ради се о покретању ратова из некаквих моралних начела а које је дефинисао (пост)либерални Запад и Вашингтон. На сцени је морализација, а не политика. Негри и Харт пишу: „Постмодерно прибегавање појмовима правде и зла, можда у моментима као ирационална пропаганда или моралнорелигијска мистификација, ипак није ништа другачија од некадашњег позива на истребљење неверника или спаљивање вештица... Толеранција, централна вредност модерне мисли урушава се драматично“.³⁹⁾

Још је Карл Шмит (Carl Schmitt), у тексту *Појам политичког*, сматрао да ће морализација у политици довести до глобалне доминације једне државе.⁴⁰⁾ Сведоци смо наметања осталом делу света,

37) Френсис Фукујама, *Крај историје и последњи човек*, стр. 350–351.

38) Antonio Negri i Majkl Hard, *Мноштво – рат и демократија у доба империја*, Multimedijalni institut, Zagreb, 2009.

39) Antonio Negri i Majkl Hard, *Мноштво*, стр. 32.

40) Карл Шмит, *Појам политичког*, у *Норма и одлука – Карл Шмит и његови критичари*, Филип Вишњић, Београд, 2001, стр. 36–39.

под изговором заштите људских права и хуманости, америчких и западних одређења морала, а преко њих, у суштини, западне војне и економске доминације. Раздвајање морала и политике је, истиче Костас Дузинас (Costas Douzinas) у књизи *Људска права и империја*, „највеће достигнуће модерног права, које је уклонило религију и морал из политике и подвргло власт правним нормама“.⁴¹⁾ Но, с друге стране, у данашњем времену, на делу је замена политике обликом (пост)либералне морализације, из једног центра.

После–модерни ратови, у име хуманости и „човечанског“ морала и људских права, имајући у виду да је непријатељ зло и нечовек, имају и ту димензију да се морају водити непрестано и свуда. Нема више граница ратовања, јер, непријатељ је свуда. Он је глобалан и унутрашњи. Свака тачка на земаљској кугли може постати поприште борбе и рата против „нељудског“ непријатеља. С тим у вези, штаб борбе против нехуманости и зла, тероризма, *отпадничких држава*, свет посматра као део своје унутрашњости, као део свог друштва. Нема више међународног система и политике. Све је једно, целина, унутрашњост постмодерног Запада. Све је подређено победи „омраженог“ непријатеља. У таквим условима неопходна је стална, непрекидна борба и рат да би се „непријатељ“ победио. Безбедност постаје императив, а контрола, послушност, хијерархија – технике постизања победе. Питамо се, шта је са демократијом и њеним начелима сучељавања, разлике и другачијег? Да ли су суспендовани?

И, с правом можемо да се запитамо – ко све може да буде одређен са друге стране морала? Са друге стране „човечанства“ и хуманости? Одговор је: реално – сви! Сви који нису спремни да се повинују економској и постполитичкој доминацији и тлачењу. Да ли то онда изазива страх код несагласних? Каква је будућност човека, друштва? Или, боље речено, да ли постмодерно време има будућност или се ради о страху од будућности?

После „краја“ модерне уочавају се суштинске измене значења демократије као модерног пројекта. На делу је ограничавање модерне демократије у њеној социјалној димензији (одумирање државе благостања)⁴²⁾, као и ограничавање у њеној политичкој равни

41) Костас Дузинас, *Људска права и империја. Политичка филозофија космополитизма*, Службени гласник, Албатрос Плус, Београд, 2009, стр. 215.

42) О нестајању модерне државе благостања видети у: Срђан Перишић, „Постмодерно нестајање политичког и демократије“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2012, стр.142.

медиократизацијом, те олигархизацијом на нивоу политичког одлучивања,⁴³⁾ као и економизацијом политичког поља. Економизам постаје моћ која влада над правним и политичким простором. То је још Фуко приметио при анализи либералног управљања. Процес економизације који настаје у модерној епохи поприма неслућене размере у данашњици. Економизација намеће *управљаиство*⁴⁴⁾ и менаџментацију демократије и политике, чиме се сама политика одбацује јер је све усмерено ка што бољем управљању а не ка сучељавању различитих опција. У економизацији посебно је карактеристичан финансизам. Исто, нестанак радништва као политичког фактора, тј. његова деполитизација и свођење на медијску и потрошачку конзумацију су јасан пример одумирања модерне демократије.

На глобалном нивоу наметање неолибералних економских, културних и политичких поредака и форми унификације и глобализације су карактеристика света после модерне. Ове појаве нису више обојене модерним идеологијама и питањима модерности, али имају можда и већи интензитет него у модерни. С тим у вези, можемо поставити многа питања.

Прво, на теоријском нивоу - зашто савремена политичка теорија мало казује о политичкој пракси постмодерне епохе, односно, зашто је дошло до таквог раскорака између теорије и праксе? Друго, да ли се либерална демократија показује немоћном да решава праксу? Да ли се, пак, либерална демократија, у свим својим издањима и достигнућима, може развити у ауторитарно друштво контроле? Да ли то значи да је на делу већ крај *краја историје*? Ако се види такав крај, да ли то значи да је сам либерализам доживео трансформацију у нешто ново, постлиберално?

У сваком случају постмодерна политичка пракса говори да се човек, друштво и свет налазе у таквој стварности која је другачија од очекиваног или прокламованог виђења стварности од стране либерализма као победника модерне. Стварност говори да се после *краја историје* човек управо нашао у једном страху од будућности, истовремено не знајући о каквом се страху заправо и ради.

---

43) Нарушавање политичке димензије модерне демократије у постмодерном периоду, кроз свођење политичког система на две партије, срастање политике и управљања, олигархизацију у одлучивању, видети у: Срђан Перишић, „Постмодерно нестајање политичког и демократије“, стр.140–141.

44) Видети: Мишел Фуко, *Безопасност, територија, население*, Наука, Санкт Петербург, 2011. Фуко, Мишел, *Рађање биополитике*, Светови, Нови Сад, 2005.

Но, у савременој теорији, ипак постоје аутори и истраживачи, који указују на савремене постмодерне феномене и траже објашњење емпирије изван доминантног неолибералног дискурса. Ради се о ауторима различитог теоријског сазревања: Александру Дугину, Алану де Бенои (Alain de Benoist), Гијом Фају (Guillaume Faue), Антонију Негрију и Мајклу Харту. У домаћој политикологији присутна је Богдана Кољевић. Иако су различитог теоријског бекграунда они у постмодерним феноменима, како на глобалном плану тако и у равни западног друштва, државе, демократије и политике, уочавају одређене законитости које су производ победничког (нео)либерализма. Ради се о сасвим новом, дакле, постмодерном наступу либерализма који је остао сам на политичком пољу после *краја историје*. Тај наступ либерала има корените импликације на све модерне категорије: политику, право, државу, демократију, друштво, међународне односе... Истраживањем емпирије постмодерне епохе и њено теоријско сагледавање управо кроз анализу постмодерног либерализма може нам помоћи да одговоримо на суштинско питање, а то је – да ли је могућ отпор постмодерној стварности или смо принуђени да животаримо у страху од постлиберализоване будућности?

ЛИТЕРАТУРА

- Бердяев, Николай, *Новое средневековье. Размышление о судьбе России и Европы*, Опубликовано впервые в 1923. Воспроизводится по изданию 1994. http://www.krotov.info/library/02_b/berdyayev/1924_21.html
- Бердяев, Николай, *Смысл истории (Опыт философии человеческой судьбы)*, Париж: Утса-press, 1969.
- Валерштајн, Имануел, *После либерализма*, Службени гласник, Београд, 2005.
- Гиденс, Ентони, *Последице модерности*, Филип Вишњић, Београд, 1998.
- Дугин, Александр, *Постфилософия. Три парадигмы в истории мысли*, Евразийское движение, Москва, 2008.
- Дугин, Александр, *Геополитика постмодерна. Времена новых империй. Очерки геополитики XXI века*, Амфора, Санкт-Петербург, 2007.
- Дузинас, Костас, *Људска права и империја.. Политичка филозофија космополитизма*, Службени гласник, Албатрос Плус, Београд, 2009.
- Епштајн, Михаил, *После будућности: судбина постмодерне*, Дрслар партнер, Београд, 2010.

- Жуњић, Слободан, *Модерност и филозофија*, Плато, Београд, 2009.
- Кант, „Идеја опште историје ка остварењу светског грађанског поретка“, *Ум и слобода*, Велика едиција идеја, Београд, 1974.
- Милисављевић, Владимир, „Промена парадигме‘ у историји науке и у историји филозофије“, у зборнику: *Наука и настава на универзитету – филозофске и природно-математичке науке*, Филозофски факултет, Универзитет у Источном Сарајеву, Пале, 2009.
- Милс, Сара, „Дискурс“, *Златна греда*, бр. јан-феб., Нови Сад, 2009.
- Negri, Antonio i Hardt, Majkl, *Мноштво – rat i демократија и доба империја*, Multimedijalni institut, Zagreb, 2009.
- Перишић, Срђан, „Постмодерно нестајање политичког и демократије“, *Политичка ревија*, Институт за политичке студије, Београд, бр. 2/2012.
- Попер, Карл, *Отворено друштво и његови непријатељи*, БИГЗ, Београд, 1993.
- Стојановић, Ђорђе, „Трактат о постмодернизму, друштву и политици: Quasemque ab X dicta essent, commentitia esse“, *Српска политичка мисао*, Инститит за политичке студије, Београд, бр.03/2013.
- Фуко, Мишел, *Безопасност, територија, насељеник*, Наука, Санкт Петербург, 2011.
- Фуко, Мишел, *Рађање биополитике*, Светови, Нови Сад, 2005.
- Фукујама, Френсис, *Крај историје и последњи човек*, ЦИД, Подгорица, 1997.
- Fukuyama, Frensis, „The End of History“, *The National Interest, Summer 1989*,
- <http://www.kropfpolisci.com/exceptionalism.fukuyama.pdf>
- Хајек, Фридрих, *Пут у ропство*, Global Book, Н. Сад, 1997.
- Хардт, Михаел и Негри, Антонио, *Империја*, ИГАМ, Београд, 2005. Наслов оригинала: Michael Hardt/Antonio Negri, *Empire*, Harvard University Press; Cambridge, Massachussets / London, 2000.
- Hardt, Michael i Negri, Antonio, *Мноштво – rat i демократија и доба Империја*, Multimed. Institut, Zagreb, 2009.
- Хегел, *Филозофија повијести*, Бардфин, фототипско издање, Београд, 2006.
- Шмит, Карл, *Појам политичког*, у *Норма и одлука – Карл Шмит и његови критичари*, Филип Вишњић, Београд, 2001.

Srdjan Perisic

**LEAVING MODERN EPOCH BEHIND –
BETWEEN THE END OF HISTORY
AND THE FEAR OF THE FUTURE****Resume**

In his sheet, author viewed the meaning of the shift of modern paradigm and new epoch from different theoretical corner than the dominant approach in contemporary political theory. First part of the sheet deals with paradigmatic realization of time and shifting of the historical epochs. Second part explores the meanings of modernity through developing of modern political ideologies/paradigms. In the 20th century question of modernity had three key ideological answers (liberalism, Marxism and fascism), which fought in between for victory. All three ideologies had its way of modernity, its versions of the end of history, as the end of the process of modernization. Transfer from modernism to postmodernism is realized only in liberal discourse. In the third part of the sheet, character of the end of history is dealt with, but from the corner of the contemporary empiricism. Postmodern phenomena say that the world is reality that is different from expected (proclaimed) point of reality by the victor of modernism. Reality says that after the end of history, man found himself in a fear of the future and not in a kingdom of freedom. But, in contemporary theory there are authors and explorers, who point to contemporary postmodern phenomena and search for the explanation of the empiricism beyond the dominant neo-liberal discourse. Exploring the reality of postmodernism epoch and its theoretical insight through the analysis of postmodern liberalism, can help us answer the essential question which is – is the resistance to postmodern reality possible or are we forced to live in the fear of postliberal future?

Key words: modernism, postmodernism, paradigm, time, epoch, ideology, the end of history, politics, liberalism, future.